

ВИРТУЕЛНИ ИЗАЗОВИ ДЕМОКРАТИЈИ

Сажетак: У раду се анализирају могући утицаји компјутерске мреже и виртуелног комуницирања на демократију у савременом друштву. Предмет анализе јесу могућности (1) ширења поља слободе комуницирања, (2) успостављања релативно независне јавности и (3) демократизације политичког процеса. Закључује се да нови медиј и нови облик комуникационе праксе у исто време могу бити подстицај за развој нових облика демократског учешћа грађана у политичком животу, али се указује и на опасности њихове злоупотребе за деструирање класичних форми представничке демократије.

Кључне речи: компјутерска мрежа, виртуелно комуницирање, демократија, слобода комуницирања, јавност, политички процес.

1.

У окриљу текуће научно-технолошке револуције, као један од њених најзначајнијих деривата, почетком седамдесетих година минулог века настала је и врло брзо је развијана – компјутерска мрежа. Реч је о суштински новом медију, који излучује потпуно нови облик комуникационе праксе – виртуелно комуницирање.

Компјутерску мрежу чини ограничени или неограничени број различитим физичким каналима (кабл, радио таласи, сате-

лит) међусобно повезаних компјутера, чија се техничко - програмска компатибилност и синхронизован рада обезбеђује мрежним протоколима, као њеним неизбежним структуралним елементом. Овај (мулти)медиј омогућава синхрону и/или асинхрону размену визуелних (писаних, штампаних, иконичких, холографских), аудитивних и аудио-визуелних порука корисницима умрежених компјутера и то: (1) могућношћу коришћења база података које се налазе у меморијама компјутера укључених у мрежу, (2) електронском поштом и (3) мрежним конференцијама/форумима. Полазећи од броја и карактеристика корисника компјутерске мреже, нови медиј појавно се обликује кроз локалне и глобалне мреже, као и глобални систем компјутерских мрежа ('мрежа свих мрежа') – Интернет, чије је постојање једна од премиса расправе у овом тексту.

Нови облик комуницирања – виртуелно комуницирање, представља размену порука посредством компјутерске мреже између два, више или неограниченог броја људи (појединаца, група, организација/комуникационих центара) са могућношћу реципрочне измењивости комуникационих улога емитера и реципијената у реалном времену или асинхроно, чиме се поништава велики део разлика између класичних и друштвено доминантних облика комуникационе праксе, првенствено интерперсоналног (реципрчна измењивост комуникационих улога) и масовног (једносмерност и фиксираност комуникационих улога) комуницирања (Милетић, 1998).

Нови медиј, већ у првим деценијама постојања, показује тенденцију апсорбовања свих претходних медија и њихових експресивних могућности, укључујући, понајпре, комуникационе демијурге друштвеног живота у минулом веку – медије масовног комуницирања (штампу, филм, радио и телевизију). Захваљујући томе у новом облику комуникационе праксе могућа су сва четири обрасца протока информација: *регистрација*, *алокуција*, *консултација* и *конверзација* (Bordewijk and Van Kaam, by McQuail, 1994: 55-58), тако да нови медиј као посредник у комуницирању више није фактор раздвајања свемогућих комуникационих центара и пасивних припадника масовне публике, једносмерни дистрибутивни, алокуцијски канал, него могућа тачка равнотеже неогра-

ниченог броја комуникатора, који истовремено могу бити и емитери и реципијенти компјутерском мрежом посредованих порука. Масовно дистрибуирана порука на неком од мрежних сајтова може за тили час постати предмет интереперсоналног комуницирања, по вертикали емитер – реципијент/и, или комуницирања у огромним друштвеним групама (конференцијама/форумима), по хоризонталу реципијент(и) – ререципијент(и), као што поруке размењене између два или више корисника мреже могу, преко неког конференцијског сервиса, да уђу у орбиту 'масовног' комуницирања.

Али, то више није масовно комуницирање, јер је нови медиј двосмеран, конверзацијски, насупрот једносмерности и алокуцијској дистрибутивности масмедија. Стога, њиме посредовано комуницирање, потенцијално, изједначаје комуникационо компетентног (медијски писменог) појединца или групу појединаца са моћним и одавно друштвено етаблираним комуникационим центрима у масовном комуницирању.

Наравно, овде је реч о теоријском моделу, имајући у виду да нови медиј још није у потпуности заситио друштво. Међутим, брзина његовог развоја, присуство у социјалној пракси најразвијенијих земаља, експоненцијално продирање чак и у економски маргинална друштва, показује да је на тзв. 'S – криви', глобално посматрано, компјутерска мрежа одавно изашла из оних зона у координатном систему (ордината: број корисника – апсциса: време), које означавају стручњаке и друштвену елиту и, као и сви претходни медији, ушла у зону неизбежног коришћења међу све већим бројем људи. Према последњим проценама експерата, број корисника новог медија већ је надмашио милијарду људи на планети.

2.

Компјутерска мрежа и виртуелно комуницирање, већ у својим пионирским фазама развоја, показују огромни потенцијал утицаја на социјалну динамику. За већину истраживача – проповената тзв. 'информационог друштва', историјски новог типа друштва у настајању, као 'постиндустријског' и 'посткапиталистичког' – уопште не постоји дилема да ли је нови медиј постао базични елемент структуре најразвијених земаља у свету. Уосталом новонастали, четврти сектор привреде – производња и трансфер информација/знања, на којима се заснива њихова водећа економска, али и свака друга (политичка, војна, културна...) улога у свету, уопште више није могућ, сматрају они, без новог медија и нове облика комуникационе праксе.

Компјутерска мрежа и виртуелно комуницирање полако бришу разлику између радног и слободног времена, релативизовањем оног што се у индустријском друштву називало и још увек назива радним местом. Захваљујући компјутерској мрежи и роботизованој производњи људи ће моћи (и могу), без одласка на посао и потпуно асинхроно, да обављају своје професионалне обавезе (*homebased work*) у доба када су најкреативнији, спајајући радно и слободно време у оно што су стари Римљани називали достојанствена доколица (*otium*). Уз помоћ новог медија могу се, без физичке присутности и у било које време завршити многи банкарски послови, наручити роба из супермаркета и 'посетити' лекар опште праксе, ако већ у персоналном рачунару власник нема програм који га саветује, на основу изнетих симптома, какву лаганију терапију може да примени. Већ постоје универзитети у којима се електронски студира без физичке присутности наставника и студената, као и позоришне представе са холографски дочараном 'присутношћу' глумаца на позорници, уз помоћ Мреже и ласера. Надаље, Интернет чини сваког његовог корисника 'свезналицом', будући да се му доступне све банке информација на свету, и 'власником' сваког уметничког дела од постања света до данас због, како би рекао Бел, "преливању целокупне светске уметничке, музичке и књижевне традиције у нови, универзални контејнер, доступан свима и обавезан за све". Посредством мреже може се посетити сваки музеј или галерија, прочитати свака књига, погледати филм или археолошко налазиште, разуме се – ако имају свој електронски еквивалент.

Међутим, ако у скицираним аспектима социјалног живота нови медиј и нови облик комуникационе праксе, за сада, показују само своје 'људско' лице, још увек је неизвесно шта ће потпуна засићеност друштва њима на глобалном плану донети човеку у политичком пољу: 'Атину без робова' или 'електронски Гулаг'?

То је проблем који ће бити промишљан у овом тексту и то у три аналитичке равни: потенцијали компјутерске мреже и виртуелног комуницирања у погледу (1) ширења слободе комуницирања, (2) конституисања независне јавности кадре да излучи аутентично јавно мњење и (3) преобликовања политичког процеса, а све у циљу скицирања њиховог (не)демократског карактера.

3.

Синтагма 'слобода комуницирања' у масовном друштву (развијеним индустријским друштвима у XX веку), у условима преминања медија масовног комуницирања, понајпре у политичком пољу јавног живота, представљала је и представља, у семиолошком смислу, ознаку без означеног. Она, наиме, претпоставља постојање две врсте (иначе, у највећем броју земаља, кодификованих) слобода: (а) слободу јавног изражавања мишљења грађана и (б) 'слободу штампе', заправо слободу медија масовног комуницирања.

У оба случаја постоје снажни разлози који указују на исправност поменутог синтагме.

Слобода јавног изражавања мишљења појединаца и друштвених група одавно је садржајно обезвређена тзв. проблемом приступа масмедииском комплексу, тј. целини свих делујућих масмедиија у једном социјетету. Процеси пролиферације и глобализације медијских канала, на свим нивоима социјалног организовања, учинили су да огроман број људи нема никакав приступ комуникационим центрима, дакле могућност да јавно, посредством неког од масмедиија, саопшти мишљење. Произвођачи публицитета јесу, искључиво, професионални комуникатори и њихови (политички и економски) патрони. То најбоље потврђује сваки покушај обичног и друштвено неетаблираног човека да практично оствари ову слободу захтевом да се без било какве интервенције, посредством макар и најлокалнијег и 'најбезначајнијег' масмедиија, обрати читаоцима, слушаоцима или гледаоцима. Идеја је, уствари, толико фиктивна да таквих покушаја и нема, а сви који користе скромне могућности медија масовног комуницирања за изношење индивидуалних мишљења унапред се мире са чињени-

цом да ова слобода неће бити ограничена неугрожавањем слободе других, него дискреционим овлашћењима професионалних комуникатора да, у складу са уређивачком политиком, процене и одлуче хоће ли, и у којој мери, она бити остварена.

Они (професионални комуникатори), на другој страни, слободу говора поистовећују са 'слободом штампе', тј. медија масовног комуницирања, доживљавајући себе као опуномоћенике јавности, дакле, у најширем смислу њеног поимања – грађана.

Међутим, сви који хоће да прву слободу, карактеристичну за традиционална, преиндустријска друштва, поистовете са другом, занемарају два суштинска проблема.

Најпре, комуникациони центри су увек под неком врстом друштвене (политичке или економске) контроле. Та контрола може бити више или мање имплицитна, више или мање ригидна, више или мање видљива, али вазда постоји и неизбежна је. Макар колико се пропоненти идеје о тзв. 'независним медијима' упињали да докажу супротно, нити један од комуникационих центара, у не тако дугој историји масовног комуницирања (век ипо) није био у стању да избегне све три опасности по њихову независност; дакле: државу, политичке организације или новац (Радојковић и Милетић, 2004).

Будући да су медији масовног комуницирања, природом своје техничко-технолошке структуре (коју њихови власници и контролори веома добро познају) увек 'једносмерне улице' (наравно, оне могу бити и блатњави сокаци и асфалтиране аутостраде), готово никада се не дешава (осим у ретким случајевима које поједини масмедиији – штампа кроз писма читалаца и радио у телефонским разговорима са слушаоцима – дозвољавају као директни *feedback*) 'да река потече узводно'. Према томе, у масовном комуницирању медији као произвођачи и дистрибутери публицитета представљају реторту у којој се право на слободу говора суштински губи за све оне који, било као власници и контролори или професионални комуникатори, не учествују у том процесу. За сада се овај технолошко-политички детерминизам, неизбежан у друштву у којем преобладају медији масовног комуницирања, превазилази само у ретким и готово егзотичним оазама цивилног друштва као што су тзв. 'отворени радио и телевизијски канали' (Милетић, 2001) у неколико најбогатијих западних земаља.

Потенцијално може бити превазиђен и коришћењем – компјутерске мреже.

Нови медиј, наспрот масмедијима, омогућава сваком – појединцу или друштвеној групи – подједнаке услове приступа и јавног изражавања мишљења, слободу говора дакле, претпостављајући само два услова: прикљученост на Мрежу и потребну медијску писменост. У ствари, израз 'омогућава' није добар, јер суштина компјутерске мреже је у њеној самородности и немогућност било ког 'чуvara капија' у масовном комуницирању да постане, чак и ако би то желео, 'чувар фајлова' у виртуелном комуницирању. Издавање књига, објављивање новина, емитовање радијских и телевизијских програма скопчано је са низом правних формалности иза којих се крију очигледне или замаскиране претензије успостављања контроле над комуникационим центрима. Било да су у питању режим лиценцирања, пореска политика или санкционисање рада професионалних комуникатора у кривичним прописима. Нови медиј, барем за сада, доступан је сваком, без икаквог државног интервенционизма. Појединац прикључен на Мрежу може да се појави у улози говорника, новинара, политичара..., и да његов грађански, професионални, политички дискурс..., супротстави и најмоћнијим, глобалним комуникационим центрима у масовном и виртуелном комуницирању. Корак даље: различите друштвене групе могу у Мрежи оснивати комуникационе центре (уосталом, то се већ увелико чини) за продукцију различитих садржаја. А то значи да, у масовном комуницирању 'зацементирана' поделе између активних емитера (комуникационих центара) и пасивних прималаца порука (припадника масовне публике), у новом облику комуникационе праксе више не постоји. Нови медиј, тако, постаје највећи 'самиздат' систем, а познат је значај овакве продукције за ширење поља слободе у тоталитарним друштвима. Компјутерска мрежа носи тај потенцијал у планетарним размерама, ако проблем демократије у XXI веку сагледавамо и кроз тенденције глобалног неоимперијализма, већ демонстрираног на потезу од Балкана до Ирана.

4.

Висок, али још потпуно недоказани потенцијал новог медија у ширењу поља слободе комуницирања, првенствено у пољењу са класичним масмедијима, намеће питање од прворазредног значаја за демократске процесе у новој епохи: да ли компјутерска мрежа подстиче или дестимулише успостављање независне јавности, кадре да излучи све аутентичне мњеке струје, симетричне мноштву различитих интереса у масовном друштву.

Класичан теоријски приступ јавности (на трагу Хабермасовог поимања овог феномена) своди се на есенцијалистички дуализам њеног одређења као (1) јавног поља за расправу (2) свих грађана који имају активан однос према одређеном актуелном друштвеном питању преображеном у проблем од општег интереса. У савременом, масовном друштву, такво поље могуће је успоставити само у масмедијском комплексу, а, имајући у виду констатовану немогућност приступа огромне већине грађана медијима масовног комуницирања, јавност као друштвена група редуцирана је на 'вође мњења', било да је реч о појединцима велике друштвене (политичке, економске, културне...) моћи или о професионалним комуникаторима, и једне и друге у масмедијски детерминисаним улогама 'опуномоћеника' грађана. Крајње експлицитно (осим у изузетним случајевима великих спонтаних покрета грађана): јавност се своди на друштвене елите које имају приступ масмедијском комплексу, а непосредна последица је губљење њене независности и преображаја из идеалтипског модела 'четврте власти' (којом располажу грађани), у четврту власт којом, уз законодавну, извршну и судску, располажу елите и врло сврсисходно је, из угла сопствених интереса, користе за – производњу јавног мњења.

Насупрот томе, нови медиј и нови облик комуницирања садрже значајне потенцијале за конституисање независне јавности и артикулисање аутентичног јавног мњења, јер мрежне конференције нису ништа друго до савремене, електронске агоре и форуми, али са немерљиво већим бројем слободних грађана који јавно резонују. Кроз могућност тзв. 'перманентног референдума', тј. тре-

нутног плебисцита могуће је, наиме, да се сваки грађанин у сваком тренутку изјасни о одређеном актуелном друштвеном питању трансформисаном у проблем. „...Те (су) мреже тако важне зато што изричито признају неодложну потребе да се покрене питање разних облика политичке цензуре, који су последњих година доживели огроман пораст. Оне су важне из још једног разлога: зато што указују на разнолике путеве којима се међу грађанима, посебно онима чија је моћ незнатна, могу развити нови облици 'солидарности међу угроженима', наспрам атомизирајућих дејства модерног живота. Комуникационе мреже могу ослабити тежњу масовних медија да нам намећу дисконтинуитет, да нам бришу успомене, да разграђују и сецкају, да бацају у кош јучерашње новине. Децентрализоване мреже комуникације баве се опасностима 'искорењености' и потребом, присутном код многих грађана, да пусте корене у цивилно друштво, кроз облике удруживања који гаје неке успомене на прошлост, извесну меру стабилности у садашњости и одређена очекивања у погледу будућности. Најзад, мреже комуникације које се развијају 'испод' и 'мимо' структура државне власти – оно што би се колоквијално назвало 'Радио Милева' – имају значајан потенцијал да опуномоће грађане. Оне смањују вероватноћу да ће се (како то рече Вирџинија Вулф), кад год изражавамо своје мишљење, десетак цензора умешати да нам наложи шта да кажемо, а шта не. Мреже комуникације омогућавају грађанима да се, корак по корак, ослободе роба у себи, помажу им да негују врлине демократског грађанства у себи; разборитост, расуђивање, речитост, домишљатост, смелост, ослањање на сопствене снаге, осетљивост на моћ, здрав разум. Оне обнављају стару мисао да је децентрализација власти понекад најделотворнији лек за превелики провинцијализам; да кроз укључивање у локалне организације грађани превазилазе свој локализам. Те мреже такође подстичу ширење свести о једном новом важном сазнању у вези са влашћу. Оне схватају да велике организације, рецимо државне бирократије и капиталистичке корпорације, почивају на сложеним, молекуларним мрежама односа моћи – и да јачање и преображај тих молекуларних моћи неминовно делује на велике организације чији су оне део.” (Кин, 1995: 109-110) Национална компјутерска мрежа, са стално отвореним форумом који се тиче виталних друштвених питања, потенцијално, дакле, елиминише

проблем недоступности постојећих медија масовног комуницирања и даје право, у моделу посматрано – сваком грађанину, да не само има, већ и јавно изрази сопствено мишљење. Полицентричност Мреже укључује, поред 'наших' и 'њихових' аргумената унутар политичких елита, и мишљења и аргументе иних грађана, појединаца и друштвених група из трећег сектора социјалног живота, а то наговештава позитиван потенцијал који нови медиј и нови облик комуницирања садрже у себи у погледу могућности конституисања независне и аутентичне јавности. То је, можда, један од начина да се поврати у масовном друштву изгубљени идентитет појединца као грађанина, на чије губљење данас као *spiritus movens* делује јавни дискурс псеудопредставника јавности у масмедијима.

Ревитализовање индивидуалног идентитета грађанина, макар и кроз могућност успостављања независне јавности у виртуелним форумима компјутерске мреже, али ипак јавним просторима за расправу, може подстакнути значајну демократизацију политичког процеса кроз потпомагање да се афирмишу принципи одговорности, изборности и смењивости јавне власти.

5.

Уочавањем високог степена валентности новог медија и новог облика комуникационе праксе са слободом комуницирања и могућностима артикулисања аутентичног јавног мњења (у мноштву мњењских струја), имплиците се указује и на потенцијал који компјутерска мрежа и виртуелно комуницирање садрже у погледу избора и политичког одлучивања, као најзначајнијих момената у политичком процесу.

Ако су два најзначајнија, релативно статичка, елемента политичког система: држава на једном полу, са мноштвом институција, органа и организација, посредством којих остварује просечну меру друштвености (и/или класног деловања), и друштво на другом полу, схваћено структурално као скуп грађана који спонтано и/или организовано политички делују у правцу државе, онда је политички процес, као динамички аспект политичког система, садржај међусобних односа државе и грађана, као и садржај акти-

вности државних и цивилних субјеката. Неупитно је, са друге стране, да најзначајније моменте у политичком процесу представљају избори и стратешке одлуке (понајпре законодавних и извршних) органа државне власти између два изборна циклуса.

Када је о изборима реч, данас се њихова регуларност процењује првенствено из угла масмедијске неутралности у предизборној кампањи и међународном признатим институтом 'посматрача' који надгледају сам изборни чин.

Медијска неутралност практично се своди на скуп (законских и професионалних) норми, које комуникациони центри треба да поштују у предизборној кампањи. За познаваоце различитих видова индиректне цензуре – ванредна овлашћења државе, наоружана тајност, лагање, оглашавање и корпоративизам (Кин, 1995), и техника когнитивне и афективне манипулације масмедијима (Бретон, 2000) не постоји, међутим, дилема да ли, и у најдемократскијим друштвима, владајуће елите, коришћењем манипулативних потенцијала масмедија (утемељених у њиховој једносмерности), не врше значајан утицај на одлуке бирачког тела, тј. грађана, у складу са својом друштвеном позиционираношћу и интересима.

На другој страни, посматрачке екипе, независно од њиховог национално и политички хетерогеног састава, ипак су, често, амбасадори једног или више типова политичке воље, па је присутност посматрача приликом изборног чина по некад јаче изражена у антиципацији жељених резултата избора, него гаранција њихове стварне регуларности.

Национална компјутерска мрежа, имајући у виду њену отвореност и лакоћу приступа, дакле њен комуникациони потенцијал као 'демократског' медија, пружа могућност да се сам чин избора (индивидуалног изјашњавања, гласања) обави у врло кратком временском периоду (рецимо од 30 минута), без могућности било каквих злоупотреба и техничких компликација (гласачка кутија, контролни листић, бирачки одбори, итд.).

У претходно одређено време изборног чина, сваки грађанин је, такође, овлашћени посматрач и контролор, јер, уколико жели тиме да се бави, тј. да буде 'политички пунолетан', може из минута у минут да прати изборне резултате.

Дабоме, ту се одмах може поставити питање: а шта са оним грађанима који из различитих разлога немају или не желе компјутер у кући, као што неки данас немају или не желе ТВ пријемник, а заинтересовани су да учествују на изборима и у политичком процесу уопште? У основи, реч је о техничком питању (као и многим другим, повезаним са информатичким аспектима функционисања Мреже), које држава, схваћена као јавни сервис грађана, може решити на многе начине. Између осталог и – овако: „Пре много година ја сам предлагао да, можда, треба дати сиромашнима информационе жетоне (маркице), баш као што влада даје сиромашнима маркице за храну. То је увек изазивало смех када сам о томе говорио у јавности. Данас чујем како то говоре владини службеници и нико се не смеје (Brown, 1994: 33). Другим речима, као што у сваком насељу постоји аутобуска или железничка станица, приликом организовања националне мреже може се отворити и 'компјутерска станица' са које се излази на 'супер аутостраду'. У цепу носите картицу коју вам је држава обезбедила за учешће у политичком животу и на дан избора, у предвиђено време и уколико то желите – гласате.

Избори су једно од најважнијих, ако не и најважније исходите политичког процеса. Његов средишњи део чине, међутим, сложени механизми одлучивања, који су у модерним друштвима засновани на вишепартијској представничкој демократији и њој одговарајућим облицима владавине. Ако би се избори, на описан начин, могли ефикасније и регуларније реализовати, зашто не би могла да буде, следеће је питање, остварена и идеја 'тренутног плебисцита' поводом сваке одлуке од општег интереса у једном социјетету? Чему сложена законска процедура и зашто је уопште потребан парламент, ако нови медиј ствара услове за враћање античком узору демократије – изократији? С том разликом што се у виртуелном свету компјутерске мреже грчки полис са неколико хиљада грађана, чије границе, како је говорио Аристотел, одређује дOMET људског говора, шири на огромне државе са неколико дестина или стотина милиона становника? Тако, један од гуруа новог доба – Алвин Тофлер (1983), сматра да је амерички конгрес старомодан и да нова комуникациона технологија тражи преиспитивање устава. Електронски плебисцит смањује незаинтересованост људи за политички процес, јер елиминише посреднике из

политичког одлучивања – политичке организације (партије), чије их партикуларистичко интересно деловање дисквалификује као било чије аутентичне репрезенте и, у великом броју земаља, показује као инертне, својим уским интересима вођене, псеудопредставнике грађана. Тиме се шири поље цивилног друштва, грађанима је, појединачно или организованим по различитим (не нужно политичким) критеријумима, на располагању медиј за директни утицај на јавну власт, а она, тј. држава може бити сведена на ефикасну егзекутиву воље увек изнова успостављене већине грађана, констатоване посредством компјутерске мреже. Дакле, још један, овога пута електронски римејк античког узора: неколицина изабраних владалаца и ефикасна државна управа под сталном контролом грађана.

6.

Нови медиј, и у пионирским деценијама постојања, указује нам се, међутим, попут римског бога Јануса. У свим аспектима његовог функционисања он има светлу страну лица, али и тамну образину.

Из угла анализираних могућности – у погледу слободе комуницирања, јавности и јавног мњења, као и политичког процеса – отварају се и три кључна проблема: (1) квалитет рецепције садржаја који су се сасвим слободно завртели, префурмулисаћемо познату маклуанову метафору, 'виртуелном галаксијом', (2) могућности дезинтеграције постојећих социјалних заједница и (3) отвореност новог медија не само за демократизацију политичког живота, него и политичку злоупотребу сваке врсте.

Обиље садржаја који већ колају мрежом већ су је, наине, претворили у праву 'виртуелну прашуму' у којој се сваки корисник, овога пута у улози реципијента, може осећати попут истраживача неоткривених предела и рудника информација, али се и изгубити у њој. Могућност рецепције порука, осим већ споменутог проблема фактичког прикључења на мрежу изазваног 'дигиталним јазом' (Пипа Норис) између богатог северозапада и сиромашног југоистока, великим делом угрожена је количином информација којом је реципијент буквално засут када уђе у хипер-

текст. „Он омогућава да се класичне круте структуре информација замене много богатијим и комплекснијим структурама организовања на Мрежи *које пружају бескрајан број могућих путева* (подвукао М.М.), које су отворене за све врсте навигације и које повезују различите бројне објекте” (Ле Коадик, 2005: 65). У крајњем, хипертекст би се могао одредити као бесконачна порука, а таква је, по себи, из угла реципијента и његових мотива да користи нови медиј – *contradictio in adiectio*.

Истовремено, врло је тешко проценити утицај новог медија на стабилност социјалних заједница, каквим их данас познајемо. У вези са овим проблемом искристалисала су се два теоријска приступа. Први, у новом облику комуницирања види најпотпуније остваривање Маклуанове визије о свету као 'глобалном селу', сугеришући да се тек у виртуелном свету превазилазе све поделе и ограничења из стварног света, укључујући и ограничења слободе комуницирања. Други, пак, у виртуелном комуницирању виде почетак потпуне дезинтеграције друштва, кроз драстично смањење интерперсоналних контаката међу људима, јер: „ако се изгуби непосредност, заједница од тог тренутка постаје збркана смеша елемената. Залутала бића међусобно се наслепо избегавају на својим илегалним путањама, или се сударају, али избегавања су исто тако бесмислена као и судари” (Хамваш, 1996: 189). Другим речима, ограниченост рецепцијских могућности човека приморав га да у Мрежи потражи комуникационе партнере по сопственој вредносној матрици. У људским, психофизички детерминисаним комуникационим ограничењима, са једне стране, и бескрају компјутерске мреже и хипертекста, са друге, налази се, за сада само у латентном стању, али са снажним симптомима промене, узрок могуће дезинтеграције друштва, како је данас устројено; по националном, професионалном, расном, политичком, полном или било ком другом критеријуму секундарног организовања људи. Број тематских конференција у Интернету расте из дана у дан, сужавајући се и просторно и категоријално, што показује фрагментизацију корисника новог медија. У тој фрагментизацији могу се изгубити општеприхваћене цивилизацијске, етичке и културне вредности, и створити нове кроз консензус истомишљеника у Мрежи. Конзервативци могу комуницирати само са конзервативцима, муслимани са муслиманима, хомосексуалци са хомосексуалцима,

терористи са терористима... Последично, у виртуелној стварности нема више класичних облика социјалног организовања, државних и националних граница, географских препрека, императива традиције, културе и морала. Нови социјални простор постаје мрежни форум, који утврђује другачије норме, вредности и културне обрасце од оних који важе у реалном свету, али их тако, постепено, из виртуелне може инволвирати у стварну стварност.

Најзад, и критичари 'перманентног референдума' посредством новог медија, као субститута за класичне механизме представничке демократије, са великом скепсом гледају на 'виртуелну демократију'. „Да ли непосредна демократија шири слободу или, захваљујући својој великој ефикасности, само ствара привид њеног ширења? Ко ће, на пример, састављати питања о којима ће се грађани изјашњавати гласањем? Ко ће одлучити када да се одржи плебисцит? То што на ова питања не постоји одговор наводи на помисао да би, у ствари, могао много ефикасније да се злоупотребљава него што је то случај са сложеним, спорим системом представничке демократије. У принципу – посебно имајући у виду принцип заједнице – непосредна демократија је веома сложена. Нова технологија би несумњиво могла да подстакне и да погорша садашњи проблем политике који се заснива на једном једином питању. Директно заинтересовани би могли лако да манипулишу, док би заштита мањинског мишљења била ограничена” (О'Тул, 1993: 28).

7.

Компјутерска мрежа и виртуелно комуницирање, по свему судећи, могу битно да прошире поље слободе комуницирања, успоставе потпуно другачију јавну сферу у друштву; да поједноставе процедуре одлучивања и елеминишу нелегитимне посреднике који се у политичком процесу организују као центри отуђене политичке моћи; да смање растојање између грађана и оних који су легално и легитимно изабрани да у њихово име владају. Тиме и да повећају одговорност сваког појединца у процесу одлучивања, без обзира коју социјалну улогу имао. Екстраполација ове идеје упућује на закључак да нови медиј и њему оговарајући облик ко-

муникационе праксе помажу отклањању бројних и одавно учених недостатака репрезентативне демократије, најпре у погледу њене ефикасности и контроле јавне власти. Ову тврдњу никако не треба превести у апологију 'перманентног референдума' насупрот класичним постулатима представничке демократије, мада се и тај, новим медијем детерминисан механизам непосредног изјашњавања, не може тако лако искључити и из блиске будућности. Можда најпре кроз могућност перманентног консултовања 'политички пунолетног грађанина' у политичком процесу, заснованом на класичним, али и импрегнираном модерним механизмима изјашњавања појединаца и друштвених група.

Међутим: „Хиперкомуникација (такође – примедба М.М.) отвара будућност која је фантазмагорична са становишта досадашњих навика; нисмо више сигурни колико вреде наше локалне историје и географије, и мада знамо да су укупна историја и географија скуп локалних (скуп у којем се упоређујемо), није више јасно ко ће том скупу одредити склоп – хијерархију која ограничава ентропију, типологију која спречава насумичност, типологију која устаје против хаоса. Хоће ли то космос/хаосмос сам од себе. Ситуација идеална за терор и диктатуру сваке врсте. За терор утолико што се оно што није екранизовано може прогласити за непостојеће (и тиме *de facto* учинити непостојећим), за диктатуру јер је довољно распоредити моћ на тачно одабране пресеке транспорта и отуда, из малих седишта, контролисати проток, везе технолошке ресурсе, обликовати представе, модулисати и демодулисати информацију, преусмеравати енергију или, чак, угасити терминале” (Митић, 1994: 73)

Можда се одговор на питање да ли су компјутерска мрежа и виртуелно комуницирање подстицај или препрека демократији налази у могућем дуалистичком поимању израза 'виртуелан', из угла његове етмолошке одређености. Наиме, када се занемари значење у савременом енглеском језику, израз 'виртуелан' потиче од латинске речи *virtus* (храброст, снага, врлина) са значењима: (1) снажан, јак, способан за деловање, али скривен, који се не појављује, али се може појавити, могућ у будућности, потенцијалан, евентуалан; и (2) нестваран, замишљен, уображен. Управо, имајући у виду оба значења, изабран је наслов овог текста: *Виртуелни*

изазови демократији. Али, ти изазови, који су сваким даном све очигледнији, наговештавају потпуно нови хоризонт могућности у погледу не само 'практиковања', већ и разумевања демократије. Стога се „ваља ратосиљати класичне представе и праксе политике, у којој се друштвена моћ оних који владају генерише поводом немоћи оних у чије име се влада. Избор канала, као пасиван чин данас, може се заменити избором решења, као активним чином сутра. Али, и ово мало недовољно артикулисаних идеја већ наговештава да се онда о демократији, демократској владавини, не може мислити на устаљен начин. У ствари, садашња општа представа о њој мора се одбацити.” (Радојковић, 1992: 35)

Наравно, само под претпоставком да је у новом социјално-историјском контексту, у информационом друштву дакле, репрезентативна демократија уопште више могућа у изворном значењу појма 'демократија'. Јер, како упозоравају истраживачи информационог друштва, попут Верка Мекензија, не само у њему, него у свим историјским типовима друштва „Свака репрезентација је лажна”, а „...истински лажна репрезентација је вјеровање у могућност истинске репрезентације” (Мекензи, 2006: чл. 208). Они одбацују идеју о 'крају историје' у 'технологизованом капитализму' (Фукујама, 1997) и најављују нове класне сукобе – овога пута између 'векторске класе' (која влада залихама, токовима и векторима информација) и нове, 'хакерске класе', која се придружује борби сељака и радничке класе, али не за праведну прерасподелу земље или профита, него коришћење свих (не)доступних информација, будући да су оне развојни ресурс који припада свима, али се монополизацијом у форми интелектуалног власништва постварају у основу новог типа експлоатације људи, народа и целих хемисфера у новонастајућем информационом друштву.

Литература:

- Bell, D. (1980): *The social framework of the information society in Tom Forester* (ed.) The microelectronics revolution, Oxford: Basil Blackwell.
- Бретон, Ф. (2000): *Изманипулисана реч*, Клио, Београд.
- Brown, L. (1994): *The Seven Deadly Sins of The Digital Age*, Inter-media, volume 22/N°3, New York.

- Кин, Џ. (1995): *Медији и демократија*, Филип Вишњић, Београд.
- Ле кодиак, И.Ф. (2005): *Наука о информацијама*, Клио, Београд.
- McQuail, D. (1994): *Mass Communication Theory*, SAGE Publications, London.
- Мекензи, В. (2006): *Хакерски манифест*, Мултимедијални институт, Загреб.
- Милетић, М. (1998): *Комуницирање у новим медијским условима*, Учитељски факултет, Јагодина.
- Милетић, М. (2000): *Пут у цивилно друштво кроз медијски Hyde Park: могућности развоја отворених канала у Србији*, Media Online, Сарајево, www. mediaonline.ba.
- Митић, Н. (1994): *Baudrillard@même@l'autre*, у: Бодријар, Ж. Друго од истог, Ларис, Београд.
- О'Тул, Џ. (1993): *Информација и моћ*, Преглед, 262/93, Београд.
- Norris, P. Digital Divide? <http://ksghome.harvard.edu/~pnorris.shorenstein.ksg/book1.htm>
- Радојковић, М. (1992): *Подела мишљења*, Нови Зенит, Ново Милошево.
- Радојковић, М. и Милетић, М. (2005): *Комуницирање, медији и друштво*, Стилос, Нови Сад.
- Тофлер, А. (1983): *Трећи талас*, књ. I и II, Просвета, Београд.
- Фукујама, Ф. (1997): *Судар култура*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Хамваш, Б. (1996): *Невидљиво збивање*, Златна грана, Сомбор.

THE VIRTUAL CHALLENGES TO DEMOCRACY

Summary: In this work the author is analysing the possible influences of computer network and virtual communication to democracy in the contemporary world. The main issues are the possibilities (1) to widen a field of communication freedom, (2) to establishing the relatively independent public, and finally (3) to demokratization of political process. The author concludes that the new medium and the new form of communication could be a stimulus for developing a new forms of democratic participation of citizens in political life, but he also points to risks of their misuse for destruction of classical forms of representative democracy.

Key words: computer network, virtual communication, democracy, communication freedom, public, political process.